

רוסיות בלי חוש הומור וחבריהן¹

צעירות דוברות רוסית במרחב הציבורי בישראל

ילנה רוטנברג

"שמעתי שאת המונדיאל הבא מארחת רוסיה. אני רק תוהה איפה היא מארחת, בביתה או במלון, ובאיזה דיסקרטיות"

הערות ובדיחות המקשרות נשים "רוסיות"² לעיסוק בזנות נשמעות כדרך קבע בגופי התקשורת הישראליים ובאינטראקציות בין פרטים במרחב הציבורי והפרטי - לרוב באין מפריע. אף על פי כן, בדיחה גזענית וסקסיסטית זו, אותה סיפר בטלוויזיה קומיקאי ישראלי בזמן משחקי המונדיאל בשנת 2014, לא עברה בשתיקה ברשתות החברתיות. מי שיזמה והובילה את המהלך לגינוי הציבורי של האמירה הייתה לנה רוטנברג, פעילה פמיניסטית דוברת רוסית.

על-מנת לצבור תמיכה בקמפיין לגינוי הבדיחה היא הקימה קבוצת פייסבוק בשם "רוסיות בלי חוש הומור וחבריהן".³ קבוצה זו גדלה במהרה מעבר למטרותיה הראשוניות. כיום היא מונה יותר מעשרת אלפים חברות וחברים, ומהווה במה ומרחב לדיון בסוגיות של גזענות ומיזוגניה כלפי מהגרות ומהגרים ממדינות ברית המועצות לשעבר. לפיכך, היא ממוקדת סביב שני צירים מרכזיים, ו"מדברת" בשני קולות: מצד אחד, שיח מגדרי פמיניסטי, ומצד שני, שיח חברתי של בני ובנות "דור 1.5" – מושג המתאר את אלו שחוו הגירה בגילאים צעירים והתמודדו עם המעבר למדינה אחרת בהיותם ילדים ובני נוער.

מרבית החברות והמשתתפות בקבוצת הפייסבוק הן נשים צעירות שהיגרו לישראל עם הוריהן, או שעלו לבדן, בשנות התשעים, בתיווך הסוכנות היהודית. הן גדלו והתחנכו בישראל, במסגרות חינוכיות או צבאיות ורכשו השכלה. הדיונים המתקיימים בקבוצה והסיפורים האישיים שמסופרים בה, מציגים מערכת יחסים מורכבת של נשים צעירות דוברות רוסית עם המרחב הציבורי - לכאורה, עשרים וחמש שנה של היטמעות מוצלחת בחברה הישראלית. בניסיון לבחון את מערכת היחסים הזו, המאמר ינתח ציטוטים⁴ נבחרים מדיוני הקבוצה דרך תיאוריות של מגדר ושל אחרות.

ההדרה הכפולה של נשים דוברות רוסית בישראל

מחקרים בישראל נוטים להכיל את דוברי הרוסית תחת הקטגוריה החברתית "אשכנזים".⁵ ההכלה הכפויה לתוך קטגוריית העל הלבנה של החברה הישראלית גרמה לכך שדוברי רוסית נותרו שקופים מבחינת

¹ מאמר זה מבוסס על עבודת סמינריון שנכתבה במסגרת התוכנית לתואר שני בבצלאל, בהנחיית ד"ר אריאל הנדל. תודה לענבל בן יהודה שערכה ועזרה בהכנת גרסה מקוצרת זו.

² מבחינת החברה הישראלית כל אישה דוברת רוסית נחשבת "רוסיה" ללא שום הבחנה בין 15 הרפובליקות השונות של ברה"מ לשעבר, מהן הגיעה גל העלייה הגדול של שנות ה-90. בעבודה זו המונח שאשתמש בו בהקשר זה לרוב יהיה "דוברות רוסית".

³ בתקופה זו כבר פעלה קבוצת פייסבוק בשם "גם אני פמיניסטית ואין לי חוש הומור", שהיוותה במה, בין היתר, למאבק במיזוגניה וסקסיזם בעולם הבידור. הקבוצה תרמה לגיבוש של שיח פמיניסטי ענף ברשתות החברתיות ולעיסוק בתרבות האונס.

⁴ במאמר זה חלק מהציטוטים מופיעים בשם בדוי.

⁵ לומסקי-פדר, עדנה, רפפורט, תמר, וגינזבורג, ל', *מבוא: נראות בהגירה – גוף, מבט, ייצוג*. 2010.

האקדמיה והשיח הציבורי, וזאת מבלי שחדלו להיות "אחרים".⁶ המחקרים הבודדים שכן התייחסו לדוברות רוסית מציגים מציאות מטרידה, לפיה אוכלוסייה זו חשופה במיוחד להדרה מהמרחב הציבורי ומנגד, לתקיפות מיניות נשנות.⁷

הצטלבות מיקומי שוליים של מגדר ומוצא, כמו במקרה של נשים דוברות רוסית בישראל, מייצרת הדרה כפולה ופיקוח מחמיר על גופן ומיניותן.⁸ במדינות הגירה, כגון ישראל, הגדרות לאומיות רשמיות של שייכות ואי-שייכות מופנמות על-ידי הציבור הרחב, המשעתק אותן לפעולות יומיומיות של הכלה והדרה, שמטרתן להבדיל בין הנורמטיבי לסוטה.⁹ הנכחת סטיגמות לצד הטרדות רחוב, למשל, משמשות את ההגמוניה הגברית והלאומית כאמצעים להדרה ושליטה במרחב הציבורי, כפי שעולה בקבוצת הפייסבוק פעמים רבות דרך סיפורים מהילדות.

דנה: כשהייתי בת 12, בדרך חזרה מבית ספר, עברתי ברחוב אבן גבירול והייתה שם חנות חיות. מאוד אהבתי להיכנס לשם ולבלות קצת זמן עם בעלי חיים. בעל החנות תפס על זה טרמפ, אמר לי שאני יכולה לבוא, לעזור לו מתי שבא לי. וכשהייתי באה, הוא היה מנצל כל הזדמנות כדי לנסות לגעת... תמיד היה אומר שאנחנו הרוסיות כאלה חמודות ויפות יותר מהישראליות... יום אחד הוא נגע לי בתחת... ברחתי משם ולא חזרתי יותר.

הסטיגמה הקושרת מהגרות מברית-המועצות לשעבר לנגישות מינית מסמנת את הגוף שלהן כלא-מוסרי, מבטלת את השתייכותן לקבוצה ההגמונית היהודית, ונותנת לגיטימציה להטרדה ולפריצה פיזית ומילולית של גבולותיו.¹⁰

אנה: עליתי לארץ בשנת '93, אני זוכרת היטב איך ילדה אחת, שרציתי לבוא אליה הביתה אחרי בית-הספר, אמרה לי בשיא הטבעיות "אמא שלי לא מרשה לי להכניס רוסים הביתה".
קטי: בגן פעם הבאתי פיתה עם בשר, והגננת אמרה להורים שלי לא להביא את זה יותר... וזה בכלל היה בשר בקר.

⁶ שם.

⁷ לפי דו"ח מדד הביטחון של נשים לשנת 2012-2013, נשים דוברות רוסית חשופות לתקיפה מינית על ידי בן אדם לא מוכר פי 2.5 מנשים יהודיות ילידות הארץ (38% לעומת 16%). גם פגיעה בילדות ונערות דוברות רוסית היא פי 2 מאשר תקיפה מינית של ילדות ונערות יהודיות ילידות הארץ (27% לעומת 14%); במחקר מצומצם שנערך ב-2016 מטעם "הפורום נגד אלימות כלפי נשים" של עיריית חיפה נמצא כי 71% מהנשים הצעירות הדוברות רוסית נמנעות מפעילות במרחב הציבורי בחיפה לעומת 47% מכלל הנשים הצעירות (הממצאים באדיבות אסיה איסטושינה, חוקרת שותפה בדו"חות מטעם "הפורום למדד הביטחון של נשים" ו"הפורום נגד אלימות כלפי נשים" של עיריית חיפה).

⁸ Golden, Deborah, A national cautionary tale: Russian women newcomers to Israel portrayed, 2003.

⁹ Ong, Aihwa, Cultural Citizenship as Subject-Making: Immigrants Negotiate Racial and Cultural Boundaries in the United States, 1996.

¹⁰ Golden, Deborah, A national cautionary tale: Russian women newcomers to Israel portrayed, 2003

כפי שכותבות לומסקי-פדר ורפורט, האיום הטמון בגוף הזר מתורגם לעיתים קרובות למושגים של לכלוך, זיהום וטומאה שיש להישמר מפניהם.¹¹ ככזה, הוא נתון למשטור ולטיהור - למשל באמצעות השיח החינוכי,¹² שמשחק תפקיד משמעותי בחוויות הילדות של מהגרות.

ה"זרות" המובנית של נשים מהגרות בעיני החברה

תפיסת ה"זרות" היא חלק בלתי נפרד מהמפגשים היומיומיים של ילדות מהגרות עם החברה הישראלית; אנשי חינוך והילדים האחרים לא אדישים לנוכחות שלהן. המקומיים שואלים את עצמם שאלות כגון, מי נראה כמונו ומי נראה אחרת מאתנו; מי רשאי להיראות במרחב הציבורי ומי לא; מהי נראות "תקינה" וכיצד ניתן לפקח עליה.¹³

אסייה: המורות תמיד ביטאו עקום ולא נכון את שם המשפחה שלי. ותמיד כשחילקו מבחנים וקראו לי לגשת בקול רם, התכווצתי על הכיסא. הרגשתי שיש נימה של לעג בניסיון המסורבל לבטא את שם המשפחה הארוך. יום אחד רשמתי על הטופס "אסיה לוי". המתנתי בלב פועם להקראה של השם, כדי לחוות ישראליות קסומה. אליסה: אני עליתי בשנות התשעים בגיל מאוד צעיר והגזענות חגגה לה. אז עשיתי הכל כדי להיטמע: ללמוד מהר את השפה, לא לדבר ברוסית, לצרוך אמצעי תקשורת רק בעברית, חברים ישראלים ובהמשך גם בני זוג כאלה.

עם הזמן, תוך שהן עוברות ומבצעות תהליכי התמקמות בחברה הישראלית, ילדות ונערות דוברות רוסית מזהות עוד ועוד סממנים שמסגירים את "זרותן", כגון שפה, מראה חיצוני וקשרים אישיים. הן נמצאות במודעות, דריכות, וערנות לנראותן, בחשש מהמבט הבוחן של הסביבה ובניסיון מתמיד לפענח אותו. מצב זה דורש מהמהגרת לבחון מחדש מה כדאי לה להציג בפני החברה החדשה – או להסתיר ממנה - וכיצד באפשרותה לעשות זאת.¹⁴

דריה: הכחשתי, התביישתי, סירבתי לדבר רוסית מחוץ לבית, העמדתי פנים שאני לא מבינה [רוסית], נלחמתי בעצמי בשביל להעלים את המבטא, מה שלא הצליח בסופו של דבר. שנים חשבתי שהצליח לי. מה שגרם לי להתפכח היה המפגש בין המשפחה של הגרוש שלי למשפחה שלי. אז נפל לי האסימון שאנחנו לא אשכנזים ואף פעם לא נהיה.

הבושה היא מנגנון הפיקוח האולטימטיבי, כיוון שהיא רגש המחייב תהליך רפלקטיבי. רגש הבושה נוצר מתוך הפנמה של המבט החברתי - והבנה כי קטגוריה או התנהגות מסוימת אינה ראויה ויש להתרחק ממנה.¹⁵ נשים רבות מתארות בדיונים בקבוצת הפייסבוק את הבושה שחוו בשל אי-הקבלה החברתית, ובשל זלזול ולעג שהפגינו כלפיהן הסובבים אותן בבית הספר ובמסגרת אחרות – כבר בגיל צעיר.

¹¹ לומסקי-פדר, עדנה, רפורט, תמר, וגינזבורג, ל', מבוא: נראות בהגירה – גוף, מבט, ייצוג. 2010.

¹² שם.

¹³ שם.

¹⁴ לומסקי-פדר, עדנה, רפורט, תמר, וגינזבורג, ל', מבוא: נראות בהגירה – גוף, מבט, ייצוג, 2010.

¹⁵ שושנה, אבי, ששון-לוי, אורנה, השתכנזות: על פרפורמנס אתני וכישלוננו, 2014.

פרקטיקות של "מעבר" והיטמעות

תהליך שחוזר על עצמו שוב ושוב בסיפורים של בני דור 1.5 הוא הניסיון "להשתלב" ולהיות ישראלי, בתמורה לווייתור על הזהות הרוסית. במחקרה על צעירים דוברי רוסית בפריפריה, אידזינסקי מראה כי הזהות האתנית של צעירים דוברי רוסית היא נזילה ומשתנה; זהות זו ממקמת את עצמה הן ביחס לאשכנזים והן ביחס למזרחים, ומנסה להידמות לקבוצות מרכזיות אלו בחברה הישראלית.¹⁶

יעל: כל חלום ילדותי היה להיות אותה "פרחה". רק לא להיות הרוסייה המסריחה. [...] האליטות בשכונה שלי היו המזרחים ואני רציתי להיות הם.

יוליה: יש לי בעיה עם בגדים בגלל הסטיגמה. למרות הדקיקות שלי, אני לובשת טישרטים, הכי פחות חשוף, הכי פחות בוהק (שחור, חום, נדיר משהו בולט), לא חצאיות, סניקרס לרוב. [...] נראה שרק בארץ השילוב של השם הרוסי והביגוד יגרום לאנשים לחשוב שאת "זורמת".

המשתתפות בדיונים בקבוצת הפייסבוק מתארות דרכים שונות בהן נקטו על-מנת לטשטש את זרותן, להיטמע ו"לעבור" כישראליות. מאפיינים החרוטים בגוף כמעט שלא ניתן להסתיר, אבל את הלבוש קל יחסית להתאים ולשנות. באמצעות הלבוש אפשר לחקות ו"לעבור", להזדהות או להיבלע.

הלבוש מאפשר למהגרת מרחב גדול יחסית לתמרן את נראותה. לכן, אין זה מקרי שבסיפורים רבים שעולים בקבוצה, מופיע הלבוש כמוטיב מרכזי בתיאורי הניסיונות להימנע מהתיג הסטיגמטי. נשים רבות מספרות על היחסים המורכבים שיש להן עם הופעה ולבוש במרחב הציבורי. מניסיון הן יודעות שהמראה והלבוש שלהן עומדים לביקורת חברתית קפדנית במיוחד, שכן רבים רואים בהם עדות לאופיין ולמוסריותן.¹⁷

ריטה: מרוב שפחדתי מתגובות של אנשים בבית ספר התלבשתי כמו בן כל החטיבה... ועדיין לא היה יום שלא הזכירו לי שאני צריכה לחזור לרוסיה.

מוריה: בחטיבה לבשתי, כמו כל ילדה דוסית בישוב שלי, חצאית עד הרצפה משולב מהמם עם חולצת פלנל משובצת, ועדיין היו שקראו לי רוסייה זונה. [...]בתיכון, כשכבר לא הייתי דתייה, לבשתי בעיקר שרוואלים וחולצות ענקיות גזרות טיפה כדי להיראות זרוק יותר. [...]. כל כך לא התאמתי לדימוי "הרוסייה", אבל אנשים פשוט הסתכלו עליי וראו מה שהם רוצים, בלי שום קשר למציאות האובייקטיבית.

התרחקות, הסתרה, הסוואה, התחבאות, התחפשות, הכחשה ובריחה – הם דימויים שמשמשים את הדור הצעיר של דוברי ודוברות הרוסית בתיאורם את השנים הראשונות שלהם בישראל.¹⁸ ולמרות זאת, נראה שגם אחרי שינוי שם, העלמת מבטא, אימוץ מנהגים מקומיים ושינויים בולטים במראה ובלבוש, לא ניתן לחמוק מהתיג הסטיגמטי. ה"אחרות" של דוברות הרוסית חקוקה בתודעת הציבור הישראלי.

¹⁶ אידזינסקי, ויקי, להפוך לישראלי, להפוך למזרחי? הבנייה חברתית של אתניות, אסימילציה מפוצלת וגיבוש זהות מקומית פרגמטית בקרב צעירים דוברי רוסית בפריפריה הישראלית, 2014.

¹⁷ לומסקי-פדר, עדנה, רפפורט, תמר, גלגולי 'הגוף המהגר' מרוסיה לישראל: 'גוף בהיכון', 'גוף מזדקף', 'גוף מתיישב', 2010.

¹⁸ פרשיצקי, אנה, רמניק, לריסה, דוברי רוסית צעירים בישראל: ניצניה הראשונים של מחאה אתנית, 2017.

סיוון: אתמול במהלך ארוחת הצהריים מישהי בעבודה אמרה שהיא מיד יודעת לזהות רוסים. איך? כי מיד רואים את זה על הפנים. ואותי? אותי היא יודעת לזהות מיד, ולא משנה שקוראים לי "סיוון כהן", כי על הפנים שלי, כמו על הפנים של כולם, מיד רואים.

אחמד (Ahmed) כותבת כי המהגר/הזר נוכח תמיד בתרבות ובתודעה של המקומיים, וככזה, יש לו מעמד של "נראה מדומיין"; הוא תמיד "אתנו" ואנחנו מכירים אותו עוד לפני שראינו אותו, מפני שהשיח התרבותי מקנה לנו ידיעה מוקדמת עליו.¹⁹

לוסי: הייתי בראיון עבודה לפני כמה ימים, שבו התפעלו מהעברית שלי (כמובן לנוכח היותי מהגרת) בשני חלקי ראיון עם שתי נשים שונות. הייתי עורכת חדשות במשך חמש שנים, בשם אלוהים.

מרי: מישהו (גבר בגיל ה-40-50) עצר אותי ברחוב בעודי הולכת ליד כיכר רבין ופנה אליי באנגלית במבטא ישראלי מפגר, יו ספיק ראשן, רייט? אמרתי לו, כן, מה אתה צריך? דבר עברית! המשיך ואמר לי, יופי, אבל את מדברת רוסית, נכון? אמרתי לו, כן, אתה צריך משהו ספציפי? כי אני ממהרת... כן, שני דברים. יש לי חנות פרחים פה ליד, אני צריך אותך לקטלוג ודבר שני, את רוצה להיות מנהלת משמרת בבראסרי? בעצם את נראית אקדמאית. אמרתי לו, תודה רבה, יש לי עבודה, אני מסודרת וכן, אני אקדמאית, להתראות וביי.

הציטוטים שהוצגו במסגרת מאמר זה מתארים את חוויותיהן של נשים שעלו לישראל בילדותן או בשנות התבגרותן. רובן התכחשו, במידת-מה, לזהותן ולתרבותן הרוסית בשלב הראשון לחייהן בישראל, וכיום הן דוברות עברית ברמה של שפת-אם, יוצרות וכותבות בה. למרות יחס החברה, הן נקלטו היטב בארץ, צברו משאבים, מרגישות בטוחות בעצמן, מסוגלות להפגין את נראותן במרחב הציבורי בישראל ולדבר בעד עצמן.²⁰ הנימה הבלתי-מתנצלת בסיפורים האחרונים מצביעה על שינוי באופן שבו צעירות דוברות רוסית חוות את האינטראקציות עם ה"צברים". בדבריהן מורגשת דרישה לנוכחות במרחב הציבורי ללא תנאים. הן למדו מניסיון שהיחס של החברה הישראלית כלפיהן אינו תלוי בהכרח בנראות שלהן, בשם, במבטא, בלבוש, בבני הזוג שהן בוחרות, בהשכלה ובהישגיהן. גם לאחר שאימצו לגמרי את דפוסי ההתנהגות והנראות של החברה ההגמונית, גופן נותר "מסומן" וחשוף להדרה ופגיעה בו. ה"זרות" של נשים דוברות רוסית תמיד נוכחת בתודעת הציבור הישראלי, שידוע כיצד נראית "רוסייה" - גם אם ה"רוסייה" שעומדת מולו כבר מזמן לא תואמת את הציפיות והסטיגמות שמולבשות עליה.

¹⁹Ahmed, Sara, *Strange Encounters: Embodied Others in Post-coloniality*, 2000.

²⁰ פרשיצקי, אנה, רמניק, לריסה, דוברי רוסית צעירים בישראל: ניצניה הראשונים של מחאה אתנית, 2017.